

СЪКРАЩЕНИЯ

К	– Конституция на РБ
ЗЗД	– Закон за задълженията и договорите
ЗС	– Закон за собствеността
С	– Семейен кодекс
ЗЛС	– Закон за лицата и семейството
ЗН	– Закон за наследството

Раздел първи ОБЩО УЧЕНИЕ ЗА ПРАВОТО

Първа глава

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРАВОТО

1. Същност на правото. Правната наука като всяка наука си служи с определени понятия. С тях се назовават определени явления от обективната действителност. Едно от основните юридически (правни) понятия е „право“. С него се назовават две неща: а) обективното право и б) субективното право.

Обективното право е система от правни норми, закрепени по определен начин в нормативни актове.

Субективното право е правото на определено лице да реализира своите правнозначими интереси или да задоволи своите законни потребности (например правото на собственост на едно лице).

Докато обективното право е общозадължително за всички лица (правни субекти), то субективното право е право (правна възможност) на конкретно определено лице (правен субект). В настоящата глава ще бъде разгледано само обективното право, наречено за по-кратко „право“.

Правото е голямо постижение на човешката мисъл. По своето значение то се равнява на големите изобретения на човешкия гений в областта на обществените и естествените (технически и др.) науки. То е резултат на желанието на обществото да намери антипод на хаоса и произвола в развитието на отношенията между хората, да въведе определен ред и стабилност в тези отношения, да закрепи и защити общочовешките ценности като: свобода на личността, свобода на мненията, чест, достойнство, равенство пред закона и др.

Правото е мяра на социалното равенство, на социалната справедливост и на социалната свобода.

Чрез правото се въвежда една и съща мяра за различните лица (правните субекти). Всички лица са равни пред закона. Законът поставя всички лица при равни условия и им дава възможности за действие.

Равната мяра спрямо всички лица е по принцип **справедлива**. Но това не означава, че за всички лица се въвежда имуществено равенство. Правото създава равни възможности за действие на всички лица. Но тъй като хората са с различни възможности, то това означава, че ще се издигнат тези, които са с по-големи умствени физически възможности. Правото обаче проявява и засилена **грижа към социално слабите** – към болните и инвалидите, към децата, към бременните жени и майките и т.н. Това е неговата **социална функция**.

Справедливостта е в основата на правото. Самата дума „право“ на почти всички езици се превежда като **справедливо (правдиво)**.

Правото е дълбоко **хуманитарно явление**. То се създава заради човека и служи на човека. Това е основната обществена **ценност (полезност) на правото**.

Правото (като мяра на социалната свобода) **дава възможност на лицата (правните субекти) да изразяват свободно своята воля, мнение, разбиране, свободно да извършват най-различна дейност и пр.**

Правото е един от най-важните **социални (обществени) регулатори**. То **регулира (урежда) поведението на лицата, наречени „правни субекти“**, чрез съдържащите се в правните норми **предписания за извършване или за неизвършване на определени действия**, дейности, постъпки и пр.

2. **Възникване на правото**. Правото е възникнало в дълбока древност, няколко хиляди години преди новата ера, като **неписано право** в Древния Изток и Египет. То е възникнало първоначално като **забрани** – забрани да се извършва нещо (например забраната за кръвосмешение в рода), – или като **заповеди**, наречени „табу“ (например заповеди за размяна на имущество и др.).

С усложняването на самия живот на хората се стигнало до **съчетаване на забраните със задълженията и позволенията да се извърши нещо**.

По-късно, със създаването на първата държава – робовладелската – възникват и **първите писани източници на правото: Законите на Хамурапи, Законът на XII таблици и др.**

С развитието на човешката цивилизация се е развивало и правото. Следователно **то е резултат (продукт) от цялостното развитие на човешкото общество, на цялостното развитие на човешката цивилизация и култура**. Но веднъж създадено, то от своя страна е съдействало или пречило (през Средновековието) за развитието на самата цивилизация и култура.

3. **Значение на правото**. Значението на правото се изразява в неговите функции (въздействие върху съзнанието на хората): а) регулираща; б) защитна и в) възпитателна.

Регулиращата функция на правото се изразява в това, че то е, както се посочи, един от най-важните регулатори на човешката дейност, на човешките отношения. **Правото регулира** човешките отношения чрез: субективните права и задължения, юридическите актове, юридическите санкции, юридическите поощрения. Те образуват **системата за правно регулиране**, която постепенно ще се изучава в следващите раздели и глави на учебника.

Защитната (охранителна) функция се изразява в това, че правото, чрез предвидените в него санкции (наказания), защитава субективните права и законните интереси на гражданите, организациите и държавните органи.

Възпитателната функция на правото се изразява в това, че то, чрез предвидените в него субективни права и задължения, юридически санкции и пр., възпитава гражданите, организациите и държавните органи да

спазват определен ред в своето поведение, да не нарушават чуждите субективни права и пр.

4. **Източници на правото**. Източници (извори) на правото в **широк смисъл на думата** са както писаните закони, правилници, наредби и пр., наречени **нормативни актове**, така и неписаните обичайни правила, морални правила и др. Те се наричат „източници“ или „извори“ на правото, тъй като в тях се съдържат или от тях могат да се черпят правни норми.

В тесен смисъл на думата източници на правото са нормативните актове, тъй като в тях се съдържат множество правни норми. Източници на българското право са и **международните договори (конвенции)**, към които Република България се е присъединила, ратифицирани са от Народното събрание и са обнародвани в Държавен вестник.

Нормативните актове се класифицират (групират) на следните **видове: законови и подзаконови**.

Законови нормативни актове са Конституцията и отделните закони. Някои от тия закони се наричат „кодекси“ (например Наказателен кодекс, Кодекс на труда и др.).

Подзаконови нормативни актове са постановленията на Министерския съвет, правилниците, наредбите и инструкциите.

5. **Строеж на нормативните актове**. Нормативните актове като вид писмени документи имат следния **строеж (структура)**: а) наименованието на нормативния акт; б) дялове, глави и раздели, в които са групирани правните норми в зависимост от регулираните от тях отношения; в) членове или параграфи, в които са групирани отделни правни норми. В отделния член на закона правните норми се отбелязват с алинеи (например член 1, ал. 1 от Конституцията). Вътре в алинеята отделните норми се отбелязват с **точки** (например чл. 1, ал. 2, т. 2). Вътре в точката отделните норми се отбелязват с **букви** (например чл. 1, ал. 2, т. 2, буква „б“).

Членовете се отбелязват с арабски цифри, а параграфите – с „\$“ и арабска цифра.

Всяка алинея в рамките на отделния член, точка или буква започва на нов ред.

В началото на всеки закон има глава със заглавие „**Общи положения**“, в която се посочва какво регулира съответния закон и по отношение на кои случаи се прилага. Накрая на закона (нормативния акт) има раздел със заглавие „**Преходни и заключителни разпоредби**“. В него се съдържат правни норми, означени с **параграфи**. В тях се посочва: откога влиза законът, по отношение на кои отношения действа (е задължителен), кои нормативни актове или кои членове на закона отменя и пр.

Вътре в отделния нормативен акт правните норми се групират в глави, наречени „**институти**“. Следователно институт на правото е съвкупност от правни норми, които уреждат определени обществени отношения. (Например институтът „продажба“ в закона за задълженията и договорите урежда отношенията между продавача и купувача, които възникват при включването на договор за продажба.)

Нормативните актове се публикуват в **Държавен вестник**.

Втора глава ПРАВНИ НОРМИ

1. **Същност на правните норми.** Правните норми са основният съставен **елемент (част) на правото**. Правото, както изтъкнахме, се състои от множество правни норми.

Правната норма е общо правило за поведение, което се създава от държавата (от нормотворческите органи) за ефективно правно регулиране на обществените отношения. Това **регулиране** се постига чрез предоставянето на юридически права и възлагането на юридически задължения на лицата (правните субекти). **Осъществяването** на правната норма (изпълнението на предвидените в нея задължения) е гарантирано чрез **принудителната сила на държавата** (съдия, съдия-изпълнител, прокурор, полиция и пр.).

Правните норми са особен вид **социални** норми. Те имат **държавно-властнически** характер, тъй като се създават от държавата в процеса на правотворческата дейност от съответните компетентни правотворчески органи и се закрепват, въвеждат се в закон, в съответни правотворчески нормативни актове – конституция, закон, правилник и т.н.

Правната норма е **общо правило за поведение**. Общият характер на правната норма намира израз най-напред в нейния **неперсонифициран характер** – субектите в правните норми се определят не със своите индивидуални характеристики и особености, а по общ начин – чрез закрепването на техните родови или видови характеристики. Така нормативните актове, които регулират отношенията в средното образование, говорят за учител и ученик, без да се интересуват от индивидуалните им качества и особености. По същия общ начин (синтетично) се очертават и случаите, за които се отнасят правните норми – чрез закрепването на най-важните от гледна точка на правото техни характеристики. Освен това правните норми имат **перманентно действие** – по принцип те се създават, за да действат продължително във времето. Това им позволява да регулират едновременно множество житейски ситуации и по отношение на широк кръг правни субекти.

Правните норми регулират обществените отношения, като **предоставят юридически права** (т.е. дават на субектите правни възможности да действат активно, за да реализират свои правнозначими интереси, като заедно с това им предоставят и възможности за саморегулиране, т.е. да проявят и своя правна воля) и **възлагат юридически задължения** (т.е. ясно и категорично очертават онова поведение, което субектите на правото непременно следва да осъществят, за да се постигне ефективно правно регулиране и то независимо от тяхната собствена правна воля и от техните собствени правнозначими интереси).

Държавновластническата природа на правните норми намира израз и в това, че в **крайна сметка те се гарантират от принудителната сила на държавата**. Разбира се, правото разчита все повече на доброволното

изпълнение на правните норми и съдържа редица механизми, които гарантират доброволното изпълнение – то зависи най-вече от това доколко правото позволява на правните субекти да реализират своите творчески възможности, своите правнозначими интереси, доколко те могат да проявят инициативност в правното регулиране. Но не трябва да се забравя, че правото е най-важният нормативен регулатор, че то стои в основата на нормалното функциониране и развитие на обществото, че то дава качество на живота. Затова, когато не работят механизмите, осигуряващи доброволната реализация на правото, ще влезе в действие особената, специфична гаранция – принудителната сила на държавата.

2. **Структура на правната норма.** На свой ред правната норма също има сложна структура. Тя се изгражда от **три основни елемента: хипотеза, диспозиция и санкция**.

Хипотезата е онзи елемент в структурата на правната норма, в който се съдържат условията и предпоставките за нейното действие. **Диспозицията** е най-важната част от структурата на правната норма. Тя съдържа самото правило за поведение, т.е. в нея се очертават юридическите права и юридическите задължения, които се адресират до субектите на правото. **Санкцията** съдържа неблагоприятните правни последици, които ще настъпят за субектите на правото, ако те не изпълнят или ненадлежно (не както трябва, недостатъчно добросъвестно, без грижата на добър стопанин) изпълнят правната норма. Така например, според чл. 14 от Семейния кодекс „съпрузите имат равни права и задължения“. Това означава, че ако двама души са в брак, т.е. имат качеството съпрузи (хипотеза), то техните права и задължения ще бъдат равни (диспозиция). **В противен случай** евентуално ще се достигне до неблагоприятни правни последици – дълбоко и непоправимо разстройство на брака, а оттам – вероятно и развод (санкция). Или още по-ясно, според чл. 186 от Кодекса на труда, „виновното неизпълнение на трудовите задължения е нарушение на трудовата дисциплина. Нарушителят се наказва с предвидените в този кодекс дисциплинарни наказания...“ С други думи, ако работникът или служителят в рамките на трудовото правоотношение не изпълнява, и то виновно, своите задължения, за това ще трябва да понесе и определени неблагоприятни последици – дисциплинарно наказание. Или според чл. 94, ал. 1 от Закона за задълженията и договорите „недействителни са уговорките, с които предварително се изключва или ограничава отговорността на длъжника за умисъл или за груба небрежност“. Това означава, че ако лицата са в договорни отношения и направят съответните уговорки помежду си за изключване или ограничаване на отговорността на длъжника за „умисъл или група небрежност“. Това означава, че ако лицата са в договорни отношения и направят съответните уговорки помежду си за изключване или ограничаване на отговорността на длъжника за умисъл или група небрежност (хипотеза), то това те не могат да направят (диспозиция), защото в противен случай техните уговорки ще бъдат недействителни (санкция).

3. **Видове правни норми.** Правните норми биват най-различни видове. Така в зависимост от основните правни средства за регулиране на об-

ществени отношения, които те закрепват, **правните норми се подразделят на: забраняващи, задължаващи и оправомощаващи.** **Забраняващите** правни норми визират определена забрана, т.е. изискват от правните субекти да се въздържат от определено поведение, да бездействат. **Задължаващите** правни норми съдържат задължение, т.е. изискват от правните субекти категорично и безпрекословно, независимо от тяхната собствена правна воля, да осъществят определено активно поведение. **Оправомощаващите** правни норми също визират активно поведение за правните субекти, но вече не като необходимост, не като изрична и безпрекословна повеля, а като правна възможност те да осъществят свободно активно поведение, за да реализират свой правнозначим интерес и доколкото те самите преценяват, че желаят да го направят и както искат да го направят. Така например, ясна и категорична забрана се съдържа в чл. 58, ал. 1 от Конституцията: „Гражданите са длъжни да спазват Конституцията и законите. Те са длъжни да зачитат правата и законните интереси на другите“ (забраняваща правна норма). А чл. 60, ал. 1 гласи: „Гражданите имат право да се сдружават“ (оправомощаваща правна норма).

Съобразно степента си на определеност правните норми биват абсолютно определени и относително определени. **Абсолютно определените** правни норми изчерпателно и пълно регулират съответните обществени отношения и не оставят на своите адресати никаква свобода на усмотрение. **Относително определените** правни норми дават определена свобода и усмотрение на своите адресати, тъй като те не съдържат пълна и точна уредба на съответните обществени отношения. Така абсолютно определена правна норма се съдържа в чл. 10 от Семейния кодекс, уреждащ основанията за прекратяване на брака. Но чл. 99 от Семейния кодекс е вече относително определена правна норма, доколкото той визира като основание за прекратяване на брака само ситуацията – „дълбоко и непоправимо разстройство на брака“, без обаче да очертава конкретните измерения на тази ситуация. А тя може да бъде много различна – да се дължи на изневяра, на злоупотреба с алкохол, с опиати и други наркотици, на несходство на характерите, на нежеланието да се изпълняват съпружеските задължения и т.н.

Друго важно деление на правните норми е подразделянето им на императивни и диспозитивни. **Императивните** (повелителните) правни норми ясно, точно и категорично очертават правното поведение. При тях субектите на правото не могат да се отклонят от онова, което е визирано в правната норма. Диспозитивните правни норми очертават правното поведение, но заедно с това дават възможност на субектите на правото да се отклонят от онова, което е визирано в тях, и да уредят по друг начин своите правни отношения. Обяснимо е защо най-много такива норми има в гражданското право. Императивна правна норма, например, е чл. 6, ал. 1 от Семейния кодекс, според който: „Само гражданският брак, сключен във формата, предписана от този кодекс, поражда последиците, които законите свързват с брака.“

Трета глава СИСТЕМА НА ПРАВОТО

1. Същност на системата на правото. За по-лесното им изучаване и прилагане правните норми са систематизирани (групирани) в големи групи, наречени „**дялове на правото**“. Вътре в дяловете на правото нормите на съответния дял са групирани в по-малки групи, наречени „**отрасли на правото**“.

В основата на това систематизиране на нормите на правото стоят **предметът и методът на правно регулиране**.

Предмет на регулиране на нормите на правото са обществените отношения – отношенията между правните субекти.

Методът на регулиране е начинът, по който се регулират обществените отношения. Използват се предимно два метода на регулиране: императивен и диспозитивен метод.

Императивният метод (методът на субординацията) се характеризира с неравнопоставеното положение на правните субекти един към друг в правните отношения. Те са разположени във вертикална плоскост, при което единият има положението на властнически, а другият – на подчинен субект. Този метод е характерен главно за отраслите, разположени в публичното право. И доколкото той най-ярко се проявява в административно-то право, е известен още и като **административноправен метод**.

Диспозитивният метод на правно регулиране (методът на равнопоставеността) се характеризира с разполагането на субектите в една и съща плоскост, те са равнопоставени. Затова и правното отношение тук се урежда върху основата на насрещното съвпадане на волеизявленията на правните субекти, което се постига преди всичко чрез различните видове договори. Този метод най-ярко се проявява в гражданското право и затова е известен и като **гражданскоправен метод** за регулиране на обществените отношения.

2. Основни структури на правото. В зависимост от различни критерии нормите на правото се подразделят на следните двойки структури: а) **частно и публично право**; б) **материално и процесуално право**; в) **вътрешно и международно право**.

а) Подразделянето на правото на **частно и публично** има за свое основание сложността и противоречивостта на самата човешка природа – всеки един от нас е отделен и самостоятелен човешки индивид и заедно с това социално същество, включено в редица организирани общности. Във връзка с това всеки от нас има своите лични, частни интереси, а вътре в различните общности се формират и съответни общи, публични интереси и цели. Това още навремето е забелязал древният римски юрист Улпиан. Според него **частното** право се свързва с ползата на частните лица, то закрепва и гарантира реализирането на частни интереси, а **публичното** право закрепва и осигурява реализирането на публичните, обществените интереси. И тъй като основната и най-важна форма на орга-